

Pro nacionalistky jsou takové cíle vedlejší a druhotné. Jejich cílem je národní sebezurčení a trvalé naplnění, jehož dosáhne člověk, který žije jako příslušník svrchovaného národa.

Toto znamení v otázce, zda je nacionalismus pravcové nebo levicové hnutí, se velmi rozšířilo v důsledku vítězství bolševismu v Rusku a velké popularity a účty, jež si získaly spisy jeho vůdce Lenina a Stalina. Postoj bolševických vůdců k národnostním problémům byl přitom zcela logickým, zákonitým důsledkem jejich marxismu a boje za revoluční socialismus, který pohlcoval všechnu jejich energii. Národní hnutí mohou být podle jejich teorie v závislosti na stupni ekonomického vývoje, v němž se objevila, jak pokroková, tak zpátečnická. Ve své pokrokové fázi jsou výrazem boje buržoasního kapitalismu proti společenské a politické nadvládě, která přežila své ekonomické oprávnění. Nacionalismus byl pokrokovým hnutím, dokud nebyl vybojován kapitalistický zápas s feudalismem; pokrokovým hnutím byl v koloniálním a polokoloniálním světě, kde ztělesňoval boj národní buržoasie s imperialismem – který byl sám, jak nám říká název Leninova pamfleťu z roku 1916, nejvyšším stadiem kapitalismu. Jakmile ale začal vršit překážky do cesty postupujícímu socialismu, jakmile se stal ideologií zkažených kapitalistických vyvlastňovatelů neoprávněně se bránících svému vlastnímu vyvlastnění, začal být zpátečnický. V Leninových a Stalinových polemických spisech, které někdy schvalovali, někdy odsuzovaly nacionalistická hnutí v carském Rusku, bylo kritériem, zda taková hnutí urychlovala či brzdila věc revoluce. Lenin tak byl například proti nárokům židovské dělnické strany Bund na židovskou autonomii ve východní Evropě, protože takové nároky oslabovaly a rozdělovaly vedení socialistického hnutí; na druhé straně ale kritizoval socialistiku Rosu Luxemburgovou za to, že pomíjela a podceňovala roli polského nacionalismu jako zbraně, která by mohla pomoci svrhnout carskou autokracii. Takový způsob argumentace nám usnadňuje pochopit, proč je pro bolševiky nacionalismus v dnešní Evropě pravcovým hnutím a nacionalismus v Asii a Africe hnutím levicovým. Mělo by však být také jasné, že široké přijetí takové klasifikace je podmíněno tím, jakým, nekritickým přitakáním marxistické interpretaci historie.

Přeložila Jana Ogrcocká

Eric Hobsbawm

Několik úvah o nacionalismu *

Nacionalismus je pravděpodobně nejvýraznějším politickým jevem našeho století a jedním z těch, jejichž význam neustále roste, analyticky je však pozoruhodně těžce uchopitelný. Literatura o něm, pomineme-li čisté deskriptivní práce, je ve velku neuspokojivá a neplodná. V podstatě všechno, co napsali nacionalisté (přinejmenším to, co napsali o svém vlastním národě), vychází z nespřávných předpokladů, a je tedy zanedbatelné. Většina nenacionalistických autorů nacionalismus až do nedávna pokládala za něco v určitém smyslu rušivého a znepokojujícího. Byl tu, skutečný a mocný, jako onen římský voják, který hrozil, že zničí Archiméda i s jeho kruhy, a bylo třeba se s ním nějak vyrovnat. A tak jako on, byl zásadně vně analytických modelů dotyčných badatelů. Kdyby se nevnucoval, rádi by si ho vůbec nevšimli.

Navíc značná část všech seriózních analytických prací o „národní otázce“ se nevyhnutelně zabývala problémy definice a s tím souvisejícím demyologizováním konvenčních názorů na toto téma. Bylo lákavé a snadné kritizovat. Co nacionalisté řekli a říkají o nacionalismu a národech, zvláště o svých vlastních, je pro každého, kdo nesdílí jejich emocionální vazby, obecně tak nepřesvědčivé a může být v takovém rozporu s racionálním zkoumáním, že to nutně vyvolává dalekosáhlý skepticismus, mírněný pouze zdvořilostí, diplomatickostí či obezřetností. Obtížnost analytického uchopení tohoto problému na druhé straně znamená, že většina definic „národů“ a „nacionalismu“ je empirická a všechny jsou, jak lze snadno dokázat, pouze dílčí a nedostatečné. Hledání objektivních kritérií národnosti, ať už jednotlivých,

* Přeloženo z anglického originálu „Some Reflections on Nationalism“ v T. J. Nossiter, A. H. Hanson, Stein Rokkan (eds.), *Imagination and Precision in Social Sciences*, Faber and Faber, London 1972, s. 385–406. Vydáno se svolením.

nebo kombinovaných, okamžitě ztroskotává. Je její základ územní, jazykový, etnický, historický nebo nějaký jiný? Nebo je to kombinace všech těchto hledisek? Vždy je možno (ne-li dnes, pak tedy zítřka) najít výjimky. Pokud jde o subjektivní definice, ty jsou tautologické nebo posteriori. Definovat národ existencí „národního vědomí“ nebo nějakého obdobného pocitu solidarity mezi jeho členy je vlastně totéž jako říci, že národ je to, co se chová jako národ, případně že jej nelze vymezit předem, ale pouze zpětně identifikovat. Z této nepřijemné situace se nedatilo uniknout ani zdatným myslitelům.

Nejplodnější byl nepochybně historický přístup k „národní otázce“. Jsou-li národy a nacionalismus nazírány jako jevy, které se vyvíjejí v rámci specifické historické situace a které jsou jí determinovány, značná část našich potíží mizí. Můžeme přestat hledat jejich trvalé, natož pak věčné charakteristiky a nepřekvapí nás, zjistíme-li, že jevy, které mají odlišná východiska, probíhají za odlišných okolností a sbíhají se přitom směrem k jedinému cíli (v zájmu zprehlednění argumentace řekněme k „národnímu státu“), vykazují podstatně odlišnosti – jestliže je v určitém okamžiku nahledneme v jejich průřezu. Proto byly historicky zaměřené teorie nacionalismu nejužitečnější. Avšak i dvě jejich nejrozsáhlejší podoby – marxismus a skupina interpretací, které pokrývá termín „teorie modernizace“ – mají své slabiny.

Marxismus sice v nacionalismu rozpoznal fenomén související s „buržoazní epochou“, poznamenal ho ale to, že zejména kvůli hluboké antipatii k ní nedocenil jeho důležitost a trvalost. Je pravda, že od doby Lenina marxisté uznávají a analyzují jeho revoluční historický význam a zdůrazňují jeho politickou sílu. Přestože práce leninistické tradice marxismu jsou v akademické literatuře hrubě opomíjeny, představují velký posun v našem chápání tohoto problému, zvláště pokud jde o osvobozenecá hnutí koloniálních a polokoloniálních národů a o boj evropských národů proti fašismu. Na druhé straně je zcela mylné pokládat nacionalismus za jev *omezený* na buržoazní epochu a jevy, které jsou natolik silné, že v posledních desetiletích rozdělily mezinárodní komunistické hnutí, analyzovat jako pouhé (malo-)buržoazní přejitky.

Teorie „modernizace“ oproti tomu poznamenal nejen krajní primitivismus jejich v zásadě „jednorázového“ modelu historie, ale také jejich ještě výraznější neschopnost předvídat. (Otázku, zda mají takové modely nějakou skutečnou prediktivní hodnotu, ponechávám stranou.) Marxismus skutečně předpověděl některé velmi důležité věci,

zejména spojení sociálních a národních prvků v osvobozenecých zápasech 20. století a historický význam takových hnutí v neevropských zemích. V určitých situacích se mu ale analyzovat „národní otázku“ nepodařilo, zvláště v těch, které nastaly po sociálních revolucích. Jelikož teorie „modernizace“ pokládá „národní vědomí“ za „pouze jednu z faset“ tohoto procesu, který se zase definuje tak jednoduše a jednoduše jako „rozšiřování kontroly nad přírodou prostřednictvím těsnější interakce lidí“, musí ji přirozeně mást dnešní charakteristická forma západního nacionalismu, který je spíše rozdělující než integrující.¹ Teorie „modernizace“ vedla politické vědce nepochybně k tomu, aby problému „národů“ věnovali větší pozornost než kdokoli jiný, nebo lépe řečeno, velká hnutí „zaostalých“ zemí po druhé světové válce je přivedla k zájmu o komplex problémů, do něhož patří i problém „národů“. Naneštěstí však byli často vybhaveni konceptuálně nedostatečnými nástroji. Přesto se historikové sotva mohou cítit úspěšnější, protože až na několik výjimek tento předmět ostudně zanedbávali.

V následujících poznámkách proto nebudu podrobně rozebírat dosavadní analytickou literaturu. Čtenáři celkem snadno poznají, kde se držím toho, co již bylo napsáno, a kde se od toho odkláním.

II

Ve snaze vymezit „národní otázku“ je užitečnější vyjít z pojmu „národ“ (tj. z „nacionalismu“) než z reality, již představuje. To neznamena popřít, že „národy“, at už jsou čímkoli, jsou skutečné, i když často jsou spíše produktem nacionalistických hnutí a národních států než jejich základem. „Národ“, tak jak jej pojímá nacionalismus, lze definovat perspektivně; skutečný „národ“ lze rozpoznat pouze *a posteriori*. Proto je vhodné začít tím prvním. Víme, co si o tom, čím je nebo by měl být národ, myslíel Mazzini, a jeho programová idea, jež nemusí odpovídat a ve skutečnosti ani neodpovídala faktům, které podle něho reprezentovala, bude objektivním údajem našeho zkoumání. Nevíme, čím byly „národy“ jeho doby či zda existovaly v moderním smyslu.

...
O „národu“ v tomto programovém smyslu lze uvést následující tvrzení. Ta reprezentují nikoli to, co si nacionalisté skutečně myslíeli, nýbrž mlčky předpokládány socio-politický obsah jejich aspirací.

¹ D. Rustow, *Nation, v International Encyclopedia of Social Science*, 1968.

1. „Národ“ je historicky nový konstrukt, který je příznačný pro období od konce 18. století, i když ti, kdo budou chtít, mohou bezpochyby objevit jeho antcipace či několik dřívějších příkladů. Jeho novost spočívá ve spojení dvou hlavních předpokladů.

2. Prvním z nich je, že pouta loajality vůči „národu“ (či pro něj příznačným) jsou nejenom důležitější než všechna ostatní, ale v jistém smyslu je také jako politický závazek nahrazení. Člověka již nelze vymezovat jako průsečík komplexu rozmarných, eventuelně se překrývajících a pravděpodobně oddělitelných loajalití, ale výlučně z hlediska loajality jediné, jeho „národnosti“.

3. Druhým je přesvědčení, že tato jedinečná kolektivita „lidu“ či „národa“ musí najít svůj výraz v nezávislém a svrchovaném „národním státě“, nejlépe tvořeném homogenní populací, která se skládá pouze z příslušníků svého „národa“ užívajících jeden jazyk.

4. „Národ“ je tedy kombinací prvků, mezi nimiž není na první pohled žádná nutná, a dokonce ani pravděpodobná souvislost: na jedné straně jsou to prvky strukturální „modernizace“, tj. teritoriální stát a transformace (nebo zjednodušení) socio-politických vztahů v jeho rámci; na straně druhé je kladen důraz na rozmanité způsobem prosazování a symbolizování skupinové příslušnosti a solidarity v emocionálně zcela vyhroceném osobním smyslu, z nichž většína je ve své formě, souvislostech a odvozenosti záměrně archaická. Mohli bychom jít ještě dále a říci, že před „národním“ érou – pro niž, jak dokládá sám název Spojené národy, je typická tendence ztotožňovat pojmy „národ“ a „svrchovaný stát“ – se různé podoby „národních“ solidarity projevovaly jen v příležitostném kontextu a nepředpokládalo se, že by měly nějaké zvláštní spojení, z něhož by plynuly závazky vůči státnímu centru.

5. Předpoklady uvedené v bodech 2 a 3 obsahují, jak se často konstatuje, silný demokratický a rovnostářský prvek, přinejmenším v rámci jednotlivého národa. Politický nacionalismus je svým původem revolucí. Národnostně pojímané občanství je tedy zvlášť účinné v rozrušování tradičních hierarchií a pout závislosti. Přinejmenším potenciálně je nejnacionálnější heslem, ale také hnutím.

Jelikož nacionalismus své „národy“ příznačně definoval z hlediska toho, co pokládají za přirozené, trvalé, tradiční, či dokonce věčné, jejich revoluční novátorství je jako politický program nejasné. „Národy“ se ani tak nevyznačují, jako skládají a rozvíjejí z dříve existujícího materiálu, který obecně plnil zcela jiné socio-politické funkce. Je snadné

doložit, že takové pojmy jako území, jazyk, historie, kultura, a dokonce i etnická jednota neznamenaly v Evropě 15. století totéž co ve 20. století, že tedy měly zcela jiné, pakliže vůbec nějaké funkce a nebyly mezi sebou navzájem nutně spojeny a ještě méně se vztahovaly k určitému státu. Novost nacionalistických postupů lze vysledovat i v jejich nejracionálnějších rétorice. Tak například nejnějsší výzva ke skupinové solidaritě v moderních nacionalistických hnutích a státech – metafóra „přibuzenství“. Je nejstarší, a přitom pro „národních“ společenských a politických systémů, v nichž hraje skutečné přibuzenství pouze tu nejpodružnější či okrajovou roli, funkčně nejméně relevantní (pokud není ve skutečnosti dysfunkční). A přece je to trvalé, téměř bychom mohli říci základní téma nacionalistické rétoriky. Národ je mateřská země nebo otcina: jeho příslušníci jsou bratři. Jsou spojeni pouty „krve“ a „rasy“ (tj. předpokládávanými biologickými pouty), která vylučují nečleny, společným „domovem“ se společnou fyzickou a duševní výbavou, jejinouž plnému významu nemožno jini rozumět; mají společné předky a společný jazyk, který je téměř z definice nepřístupný těm, kdo tento rodinný odkaz nesdílejí („*traditore-traditore*“ není pouze slovní hříčkou, ale i hluboce dvojnáctým spojením). Lze však podotknout, že přinejmenším v evropských nacionalismech se zdá být přijatým přibuzenským modelem – tato oblast je zatím málo prozkoumána, takže můžeme mluvit jen velmi opatrně – spíše jednoduška nukleární rodina než širší přibuzenství. „Bratřanci“ („naši američtí bratřanci“) sem ve skutečnosti nepatří; „rodina národů“, která tvořila jedno z hlavních témat britské imperialisické rétoriky, je něco zcela jiného než otcina. „Rodina“ v duchu takové rétoriky nemá zkrátka mnoho společného s oním druhem přibuzenství, který skutečně vytvořil a předpokládal skupinovou loajalitu a vzájemnou pomoc ve společnostech, v nichž opravdu platilo, že krev není voda. Konceptuální rámec i té nejvíce archaizující nacionalistické argumentace má k reálné minulosti zpravidla velmi daleko.

III

Existuje mezi tak očividně nesourodnými soubory prvků, které tvoří „národní stát“, nějaká funkční souvislost? V 19. století to pozorovatelé bez většího přemýšlení předpokládali a nejužitečnějším příspevkem teoretiků „modernizace“ je snaha to doložit (i když ne vždy vysvětlit). Spočívá v tom, že se národ činí funkcí vývoje moderního státu (pod

nímnž můžeme rozumět stát v éře kapitalistického rozvoje či obecněji rozvoje všech průmyslových ekonomik). Budování státu je v moderním pojetí budováním národa. Analyzá se tu opírá o nepopíratelnou „velkou transformaci“ států, jež začala v evropském středověku.² Obecně řečeno, „teritoriální stát“, který se od té doby vyvinul, nejdříve bez „národních implikací“, později zpravidla s nimi, nahrazuje sjednocenou územní bázi dřívější politické systémy, pro které nebylo něco takového důležité (o nic víc, než je to dnes důležité pro takové jednotky ekonomického vlastnictví, jako je korporace nebo pozemkový majetek). Nahrazuje jediným souborem standardizovaných institucí a hodnot velký počet institucí a hodnot nestandardizovaných; jediným souborem přímých vazeb mezi centrální politickou autoritou (s rostoucí, a někdy totalitní mocí) a jednotlivým občanem komplex nepřímých vazeb, které existovaly vedle přímého vztahu mezi „centrem“ a „periferií“ a případně ho vytlačovaly. Rané podoby teritoriálního státu nemusely být schopny tento program v celé šíři realizovat – ani Francie roku 1789 zcela nenaplnila absolutistické heslo „Un roi, une loi, une foi“, to je ale jiná otázka.

Proč se tento model státu začal ujmát – pravděpodobně poprvé v historii, přinejmenším v politických společenstvích takové velikosti – právě v době rozvíjejícího se kapitalismu, je otázka, již se zde nelze zabývat, i když můžeme mimochodem podotknout, že pro rozvoj kapitalistické ekonomiky nebyl bez významu. Docela dobře lze tvrdit, že cosi na způsob takového teritoriálního státu bylo pro kapitalismus nezbytné. Vzhledem k tomu, že takový typ státu byl na počátku dne, bylo už modely vyžadující, aby byl naplněn „národním obsahem“, snadné vypracovat. Známou ideologickou verzí takového modelu je Rousseauova představa, již se chopila francouzská revoluce. „Národ“, který je svrchovaným lidem, nemůže tolerovat přechodové a dílčí zájmy a sdrůžení, nacházející se mezi ním a jeho jednotlivými členy. Samozřejmým důsledkem tohoto vyloučení jiných center loajality však je, že jedinou oprávněnou, a tudíž nejsilnější z emocionálně-politických vazeb občana je jeho loajální vztah k „národu“. To tvoří obsah „občanského náboženství“, kterého je pospolitosti zapotřebí. Mezi „*Gemeinschaft*“ a „*Gesellschaft*“ není žádný rozdíl, protože jedinou oprávněnou *Gemeinschaft* je *Gesellschaft* organizovaná jako politický útvar. Svobodný člověk je totiž co občan. To, že Rousseau

² R. Bendix, *Nation-Building and Citizenship*, 1964.

sám neuvážoval z hlediska moderních národních států, není důležité; jeho argumenty se na ně tak jako tak uplatňovaly.

Snadno je lze převést do méně ideologické podoby. Teritoriální stát, jehož působení je založeno na přímé vazbě mezi jednotlivými občany a silným centrem, musí v občanech vyvíjet řadu motivací, které: a) jim dodají základní a bezprostřední pocit závazku ke státu; b) zruší či odsunou různé jiné závazky, jež občane cítí k jiným skupinám a centrální uvnitř či vně státu. Zcela samozřejmým způsobem, jak to dokázat, je vyvolat pocit ztotožnění se státem, což se dá nejučinněji udělat tak, že se nejsilnější vazby, jež drží lidi pohromadě, přivedou od jiných pólů přitazlivosti na stát. Ten se pak stává nejenom emocionálním ekvivalentem rodiny, místní pospolitosti atd., ale přímo rodinou či pospolitostí – a odstranění či oslabení jiných center zanechá prázdny prostor, který mohou zaplnit symboly vlastnictví. (Asi není náhoda, že nezáměrně vznikající komunity přistěhovalců žijících ve slumech, které jsou součástí chilských měst, poskládané ze směsice vykořeněných venkovanů, upevňují svou identitu vzlyčováním národní vlajky.) Potřeba dát občanovi tento pocit závazku se ozejmuje a projevuje o to nálehavěji, chce-li moderní teritoriální stát mobilizovat množství svých občanů přímo a individuálně spíše než prostřednictvím obvyklého předindustriálního mechanismu relativně samostatných zprostředkujících orgánů či nadřízených autorit. Tento problém ukazují v osvětlu světa například branná povinnost. Nedávné zkoumání doložilo, že nejvíce případů vyhybní se vojenské službě bylo ve Francii ve 20. letech 19. století na Korsice, na jihu a v Bretani a nejméně na poměrně rozvíjeném severovýchodě země, kde byla identifikace s „Francií“ tradičně silnější než jinde. (Není historickou náhodou, že Jana z Arku pocházela z Lotrinska, a ne řekněme z kraje Gironde.)

...

Nejběžnějším faktickým kritériem národnosti je dnes jazyk. Rozhodně je těžké si představit nacionalistické hnutí, které by ho v nějaké formě nevyzvedávalo. Přesto existuje řada soupeřících národů, které sdílí stejný jazyk (např. v Latinské Americe), a existují také lidé hovořící stejným spisovným jazykem, kteří se mohou rozhodnout ke stejné hovořičině bližším „nenáležet“, jak to udělali po druhé světové válce Rakušané, přestože se předtím pokládali za Němce, přinejmenším podle mínění všech jejich politických stran s výjimkou komunistů na konci 30. let. A naopak, existuje více případů, než si obvykle uvědomujeme, kdy je společný jazyk „národů“ spíše produktem než podmín-

kou nacionalismu. Krajním případem je Izrael, jehož národní jazyk musel být pro moderní sekulární užití v podstatě vynalezen.

Na naši otázku tudíž není zatím možné odpovědět. Lze snad jediná konstatovat, že i tam, kde jsou běžná kritéria příslušnosti ke státu pojímána zcela netradičním způsobem (a přestože mohou být svým ideologickým obsahem ve skutečnosti záporné ekumenická), už samotný fakt, že poutají k jedinému státu mezi několika jinými, je nejspíše naplnuje „národním“ či „nacionalistickým“ prvkem. Ať už jsou dnešní politické konotace „amerikanismu“ jakékoli, původně byl univerzálním programem a také definicí toho, co by měl představovat občan USA; pozvánkou pro všechny lidi, ať se stanou Američany, jestliže chtějí, a také ideálním popisem těch, kteří jimi už byli. To mu nezapránilo změnit se v silně nacionalistický slogan.³ Zdálo by se tedy, že nejlepší způsobem, jak předejít tomu, aby státy rozvinuly svůj vlastní nacionalismus, je buď je všechny spojit v jakousi globální federaci, nebo mít zcela jinou formu socio-politické organizace, než je moderní územně centralizovaný útvar. Pro to první nemáme precedent. Co se druhého týče, existuje spousta precedentů, avšak jejich okolností byly natolik odlišné, že nemožno prokázat nic s výjimkou toho, že existují teoretické alternativy moderní formy státu. Do jaké míry je pravděpodobné, že se lidstvo vydá jednou z těchto cest či oběma, je už zcela jiná otázka.

IV

Jak jsme viděli, model státu, který bude vytvářet nacionalismus, není těžké zkonstruovat. Tento model může docela dobře mít jistou ex-planetární sílu, bohužel je ale zřejmé, že není použitelný na velkou část jevů, které jsou svou povahou očitě „nacionalistické“, totiž na ty, které nejsou funkcemi již existujícího státu, zejména na hnutí národního sebeuplácení a osvobození a z nich především na ta, jež nejsou spojena s nějakou existující nebo alespoň historicky připomínanou politickou obcí (tzn. představující to, čemu se v terminologii 19. století říkalo „nehistorické národy“).

³ To, že se díky své univerzálnosti obzvlášť snadno propůjčuje imperialistickým a expansionistickým snahám, by nás nemělo mást. Ani ta nejrestriktivnější kritéria nacionalismu a „národního určení“ nikdy nezabránila rozvoji expansionistických aspirací a sloganů.

Takové jevy je opět nesmírně těžké analyzovat, protože o „národním vědomí“ toho víme tak málo, a i kdybychom věděli více, normálně by bylo velmi těžké od sebe oddělit jeho sociální a ideologické složky. Jakmile začne být jev „nacionalismu“ natolik politicky patrný, že začne přitahovat pozornost badatelů, stane se z něho – přinejmenším je tomu tak od francouzské revoluce – *program*; stále častěji přitom nastává krajní případ, kdy jde o program ustavení svrchovaného národního státu s určitými konvenčními charakteristikami.

...

Když takové obtuže překonáme, stále nás bude mást už pouhá ohromná neznalost toho, co se skutečně děje, když se objeví a začne růst nacionalistické hnutí, daná tím, že historikové tento předmět hrubě zanedbali. (Ukázalo se, že nechat historii nacionalismu na nacionalistech má stejně katastrofální následky jako světit železniční dopravu fanouškům železnice). Se sociální, ekonomickou, a dokonce s ideologickou analýzou průkopníků, prvňáků a propagátorů takových hnutí v Evropě se sotva začalo a téměř žádná komparativní studie v této oblasti nebyla ještě vypracována. Ještě větší temnota obklopuje nacionalismus zasaňující masy, zvláště pokud znamená spíše změnu významu existujícího termínu než formulaci nového. Za takového stavu věci zůstává mnohé z nacionalismu nutně spíše předmětem spekulací než analýzy.⁴

Jednu zcela vynikající komparativně-historickou analýzu našťástí nedávno provedl jistý český autor na výběru národních hnutí u malých evropských národností – u Čechů, Slováků, Norů, Finů, Estonců, Litevců a Vlámců.⁵ Jeho práce naše problémy významně osvětluje, a to tím více, že Hroch svými výsledky ukazuje, jak se zdá, stejným směrem jako nedávna práce na zdánlivě velmi odlišném problému rolnických hnutí a revolucí.⁶ V následujících odstavcích jsem jeho znamenité studii za mnohé zavázán.

...

Ještě zajímavější než vynikající srovnávací analýza sociální, věkové a sd. skladby a původu „vlastenců“ i kruhů přímo ovlivněných jejich

⁴ Většina užitečného materiálu pochází ze dvou regionů: ze Skandinávie a střední a jihovýchodní Evropy, tj. z nyní většinou socialistických nástupnických států mnohonárodnostních říší, které se v 19. století rozkládaly na našem kontinentu.

⁵ M. Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, Acta Univ. Carol. Phil. & Hist. XXIV, Praha, 1968.

⁶ E. Wolf, *Peasant Wars of the Twentieth Century*, London, 1971.

agitací ve fázi B je na této práci analýza geografická, která se snaží definovat oblasti „národních“ území, v nichž je agitace obzvláště intenzivní či pevně zavedená. Národní aktivita byla v tomto stadiu rozložena samozřejmě poněkud nerovnoměrně, zóna maximálního nacionalismu však zpravidla tvořila (s jistými omezeními danými městskou strukturou) dosti souvislou a kompaktní oblast.

Zdá se, že čisté geografické, administrativní a lingvistické faktory a vzorce lidského osídlení nehrály v utváření takových oblastí nějakou významnější roli (oproti tomu vzdělání – zvláště hustota venkovských škol – důležité bylo, i když ne ve všech oblastech s dobře dostupným vzděláním se rozvinula intenzivní národní aktivita). Vysoce důležitou roli samozřejmě hrály ekonomické faktory. Ale:⁷

1. Národní zóny nebyly v oblastech, kde měly ústřední význam průmysl či předindustriální manufaktury. Převládala v nich řemeslná výroba v malém pro místní potřeby měst a rolnického zázemí;
2. nacházely se v neúrodnější části národního území (zejména v oblastech produkujících obilí, někdy spolu s průmyslovými plodinami);
3. i když zemědělská výroba už nebyla součástí soběstačných hospodářství středověkého typu, distribuovala se na místních trzích a se vzdálenějšími trhy byla spojena pouze jejich prostřednictvím;
4. Byly tvořeny oblastmi, jejichž ekonomické aktivity a sociální strukturu poznamenal vliv civilizace nastupující průmyslové společnosti, které však samy nebyly hlavními nositeli těchto procesů industrializace.⁸

Stručně řečeno, tato evropská národní hnutí se vynořila nejdříve v oblastech *středně pokročilé* sociální změny: nebylo to ani v tradičních rolnických regionech, které byly „novým časům“ tak vzdáleny, že se tam sotva mohli objevit sám pojem „vlasti“ nebo „národa“⁹, ani v oblastech již přeměněných. Rostoucí předměstí valonských měst, nabobtnalá masovými přístěhovalecům z vlámského venkova, zůstala k vlámskému nacionalistickému hnutí pozoruhodně hostejná. A podobně se i národní aktivisté a propagátoři z fáze B zpravidla na-

⁷ Hroch, *op. cit.*, s. 160.

⁸ Jak uvádí Hroch, svědčí to o vyšším než běžném stupni „sociální komunikace“ v *Deutschnové pojetí (Deutsch, Nationalism and Social Communication, 1953)*, a to jak mezi „národními aktivisty“, tak v „národních“ regionech; odmítá však, podle svého názoru správně, analýzu v tomto bodě ukončit. (Hroch, *tamtéž*, s. 167–170.)
⁹ Veššina obyvatel Pínských bažin odpovídala v polských sčítáních lidu v roce 1919 a 1931 na otázku, jaké jsou národnosti, slovy „odtud“ nebo „místní“.

cházeji na sociálně středně pokročilé úrovní: nejméně jich bylo mezi městskými a venkovskými chudými a dělníky, slabě zastoupení měli také mezi podnikateli a velkými obchodníky, o vyšších vrstvách starych režimů ani nemluvě. Dalo by se říci, že taková hnutí se většinou nejdříve ujímala v oblastech (a snad i ve vrstvách), v nichž byla „modernizace“ již natolik přítomná, aby přinašela problémy – nešlo nutně o otázky života a smrti –, nikoli však tak pokročilá, aby nabízel řešení. Zvláštním případem takové situace je dobře známý fenomén nadprůduce absolventů škol a univerzit, který zároveň oslaboval možnost jejich zaměstnání a vzestupné sociální mobility. (Až na malé výjimky byli „vlastenci“ zkoumaných hnutí nejčastěji syny rodičů z nižších vrstev, kteří se pozvedli právě jen o tolik, o kolik to bylo u lidí s takovým původem možné.)¹⁰ Jak Hroch neopomíná zdůraznit, obecněji můžeme pozorovat vědomí „rozdílu mezi malovýrobem ve starém stylu a moderní průmyslovou výrobou, mezi malým a velkým trhem, mezi maloburžoazní idýlou a neosobním, drsným charakterem nastupující civilizace modernity“.¹¹

Zajímavá je analogie mezi těmito zjištěními a Wolfovy přesevědivým tvrzením, že hlavní síla rolnických revolučních hnutí je ve „středních rolnících“, ve venkovské vrstvě nejpevněji zakořeněné v tradiční agrární společnosti a bojující za uchování či obnovení navyklého způsobu života – bojující spíše proti rostoucí hrozbě než proti již dokonanému rozkladu. U těch, kteří se již začlenili do nové společnosti (ať už jako ti, kdo z ní mají prospěch, například kapitalističtí farmáři, nebo jako její oběti, venkovský proletariát), a u těch, kdo v ní zaujímají pouze marginální pozice (jako určitě skupiny „venkovské chudiny“), je méně pravděpodobné, že budou dostatečnou silou negace.¹² Jak raná nacionalistická hnutí, tak hnutí rolnická subjektivně působí jako obranné reakce na proces (hrozící spíše než dosažený) sociální transformace. Přesto ale nemohou nebyť jejím nástrojem.

...

Situace, která podnítila nacionalistické obranné reakce a již znají historikové nejlépe, byla dána postupující kapitalistickou tržní eko-

¹⁰ Nejméně to, jak se zdá, platí o Norsku, Finsku a snad Nizozemsku.

¹¹ Hroch, *op. cit.*

¹² To jim nebrání působit jako prostředníci šíření nových politických idejí a metod, které mohou mít na taková hnutí vliv.

nomikou a tízní společností. Možná, že to poskytl neobyčejně příznivou živnou půdu pro „národy“ nejenom proto, že středně velký „národní stát“ znamenal pro „pokrok“ a rozvoj střední třídy jasně výhody – nebo proto, že státy, které nahradil, byly nejčastěji zpátečnické, špatně strukturované či obojí¹³, ale také proto, že buržoazní společnost v podobě liberálního kapitalismu vytrvale, nemilosrdně a z principu ničla starší formy solidarity, obecní svazky a struktury společnosti, přičemž na jejich místo záměrně nestavěla nic než sledování vlastního zájmu. Dokud je ničla, vyvolávala obrannou a někdy militantní nostalgii po starších kolektivních, zejména mezi vrstvami, které zjistily, že nejsou schopny mít z nové společnosti dostatečný prospěch jako jednotlivci (na rozdíl od úspěšných kapitalistických podnikatelů a vyšších odborníků) nebo rozvinout své vlastní moderní kolektivní (jak to udělali dělníci průmyslovým dělnického hnutí). V Německu a německém Rakousku můžeme v poslední třetině 19. století vidět v rozmachu potenciálně masových nacionalistických a antisemitských hnutí mezi takovými vrstevami spojenou reakci proti liberalismu a sociální demokracii. Když byl celý proces u konce, zůstalo prázdno, které mohl symbolicky naplnit „Národ“.

...

Vztah nacionalismu k sociálním procesům, které ho vyvolávají, tedy může být velmi rozdílný, i když jev sám se zdá být stále stejný. Typické „budování národa“ v 19. století tak bylo zpravidla souběžné s typickým tendem ekonomického a sociálního rozvoje, vyvrážením větších homogenních jednotek z (ekonomicky a administrativně) menších jednotek heterogenních; bylo tomu tak do té míry, že těch několik příkladů potenciálního „nacionalismu“, který se od tohoto trendu odklonil, většinou uniklo širší pozornosti – například Bretonci nebo Katalánci. V polovině 20. století se tyto dva trendy odvíjely rozdílnými směry s výjimkou toho, že pokračující tendence ekonomických a politických jednotek dále zvětšovat svou velikost, moc nad svými podřízenými či klienty a byrokratickou spojenou s plánováním je mohla přivést k velikosti překračující míru, která je optimální pro správu a řízení, či kterou lidé zvládnají jakožto participující zúčastnění, čímž vznikl jistý tlak na obrát směrem k decentralizaci a k postoupení

¹³ Tři mnohonárodnostní říše, proti nimž byla do roku 1918 zaměřena většina evropských národních hnutí, byly očividněm anachronismem.

rozhodovací moci. Přesto tendence ke gigantismu vcelku pokračuje (s národními státy už mimochodem není tak úzce spojena jako dřív), každéto nacionalismus má snahu ve stále větší míře rozbiť velké jednotky na menší.

Kde dnes například najdeme ekvivalenty sjednocujících národních hnutí z období od roku 1815 do roku 1950 – německého, italského, jihoslovanského, indického či čínského? Nacionalismy, které se snaží rozložit zavedené „moderní“ ekonomiky, často nijak velké a někdy s dlouhou historií národní integrace, dnes naopak známe. Jejich úspěch v tomto počínání je evidentní. Svědčí o tom například rozdíl mezi politickými problémy, které přinašal vlámský nacionalismus v Belgii před rokem 1914 a po roce 1945. Propagátoři takových hnutí se subjektivně mohou cítit podobně jako dřívější aktivisté; objektivně však nezbyvá než konstatovat, že důvody pro malý svrchovaný národní stát jakožto jednotku ekonomického a i kulturního rozvoje jsou dnes o hodně slabší než v roce 1914, zvláště v nedostatečně rozvinutých oblastech.¹⁴

Chybí-li však v dnešní „nacionalistické“ reakci automatická brzda, již v 19. století představovala snaha budovat životaschopné národní státy – tj. předpoklad, že existuje něco jako minimální velikost takových jednotek –, musí být i nadále „nacionalistická“ v zavedeném smyslu slova? Je pravda, že si i dnes může často půjčovat pojmy a symboly historického nacionalismu. Stále existuje dost „pothčených národů“ na to, aby to bylo snadné, i když jedno či dvě – v současnosti politicky nevyznamaná – hnutí, jako například cornwallské a okcitánské, se přiblížila situaci, kdy je nutno si své „národy“ ve skutečnosti vymyslet. Pokud jsou ale taková hnutí v prvé řadě reakcí proti velikosti (a ona nejsou jenom to), není snadné stanovit dohlní meze jejich ideálních jednotek. Lokální patriotismus může logicky představovat stejně možnou platformu, jakou před několika lety anticiploval film *Pas do Pinhica* a v praxi v roce 1970 uplatnilo krátké „vyhlášení nezávislosti“ Isle of Dogs na zbytku Londýna. Zatím snad nemusíme diskutovat o tom, v kterém okamžiku takového vývoje přestává být analýza z hlediska „nacionalismu“ realistická.

¹⁴ Ať už se takové jednotky stanou fakticky závislymi na nějaké větší kapitalistické ekonomice („neokolonialismus“), nebo se spojí v nějakou větší jednotku ekonomické aktivity, jejich suverenta bude pravděpodobně narušena. Případně výjimky toto zobrazení nezneplatňují.

Nacionalismus je tudíž podvojným jevem či spíše interakcí dvou jevů, z nichž každý pomáhá utvářet ten druhý. Skládá se z „občanského náboženství“ pro moderní, územně centralizovaný stát a ze způsobu přístupu k sociálním změnám, které, jak se zdá, ohrožují a narušují určité aspekty komplexu sociálních vztahů. První složka je odrazem konkrétní historické situace, jež byla příznačná pro Evropu od doby francouzské revoluce a pro většímu neevropského světa ve 20. století: je odrazem kombinace hospodářského rozvoje, především kapitalistického (zda je to nutnou podmínkou, není zatím jasné), a masové účasti mobilizovaného obyvatelstva v politice. Je možné, že se blížíme konci tohoto období, přinejmenším proto, že středně velký, svrchovaný „národní stát“, jak se zdá, ztrácí svou roli nezbytného či optimálního rámce ekonomického rozvoje. Druhá složka se v zásadě neomezuje na nějaké konkrétní historické období či společnost, přestože plných rysů „nacionalismu“, jak ho známe, nabyla pouze ve specifické historické éře po roce 1789, což by se v jiném uspořádání pravděpodobně nestalo.

Stát tohoto období naopak tihl k tomu, stát se „národním státem“, jehož občanské náboženství nabýlo podoby národního patriotismu, zejména proto, že prvky, z nichž bylo možno takové emoce vytvářet – územní, jazykové, etnické atd. –, byly pohotově po ruce, přičemž se jich zároveň dalo nejprůhodněji využít k formulaci obranných skupinových reakcí. (Zjevnou slabinou většího států formálně žádoucí velikosti samozřejmě bylo, že nebyly „národně“ homogenní, a to byla situace, která mohla způsobit akutní praktické problémy, jakmile „národní vědomí“ přestalo být vlastností pouze několika „národů“, což bylo podle myslitelů 19. století v pořádku a mělo to tak zůstat.)¹⁵ „Nacionalistická“ občanská ideologie byla navíc příhodná nejenom proto, že stát potřeboval přímo mobilizovat své občany jako celek, ale také proto, že už byli mobilizováni pro své vlastní věci (nikoli nutně pod „národním“ praporem), které se neslučovaly se zájmy vládnoucích.

Typický nacionalismus minulých sto padesátí let byl neustálým vzájemným pronikáním těchto dvou prvků. Z toho plyne obtížnost

¹⁵ Většina z nich o zbytku potenciálních „národů“ předpokládala, že některé budou ochotny asimilovat se do státních národů, jiné se spokojí s ne zcela svrchovanou autonomií a jiné historický pokrok odsoudí k zániku. Seriózní diskuse o „národních otázkách“ začala, když bylo jasné, že obecně se nic takového neděje.

jeho analýzy. Státy usilovaly o to, aby se staly „národy“, „národy“ se zase snažily stát se státy. Sociální hnutí (v nejšířším smyslu slova) měla tendenci stát se „národním“ nebo se, jak dokládá historie i těch nejzraněnější a nejsystematičtější internacionálních z nich, rozšířít podél „národních“ linií. „Národní“ hnutí byla naphněna sociálním a ideologickým obsahem, který s jejich nacionalismem nemusel souviset. Každá tendence posilovala tu druhou a dávala jí sebevědomější výraz. „Národní státy“ si vytvořil svůj „národ“ a svůj „nacionalismus“, nemluvě už o „nacionalismech“ ostrahých potenciálních „národů“, s nimiž se dostal do konfliktu. „Národní hnutí“ zase nutilo jak stát, tak jiné politické organizace s národně nespécifikovanými cíli přijmout jeho ducha a charakteristiky. (Obě tyto tendence dnes dokládá Střední východ.)

Starší badatelé v tomto oboru se dopouštěli toho omylu, že hledali nějakou entitu, „lid“ či „národ“, která má, i když nepochybně podléhá procesům růstu a evoluce, určité trvalé objektivní charakteristiky. Tak tomu není, či přesněji řečeno, hledání lidských skupin, které by byly tímto způsobem specififikovatelné, nám „národy“ a „nacionalismus“ nijak významně neosvětluje. Dalším omylem, který je stále obecně rozšířený, však je připisovat nacionalismu pouze jednu specifickou historickou funkci – at už v procesu „modernizace“, nebo v procesu rozvoje buržoazní, kapitalistické společnosti. Takové funkce samozřejmě měl, zasluhují si však, jak už bylo naznačeno, o něco komplexnější analýzu, než jaké se jim často dostává. Na takovou roli ho však nelze omezovat a „nacionalismy“, které sem nezapadají, tedy nelze zkrátka pomíjet jako rušivé „buržoazní“ či jiné přezítky, protože ustavení „národního“ stereotypu a mezinárodního systému, který státy a národy v podstatě ztorožňuje, jim nepochybně dává značnou schopnost přetrvat.

Schopnost nacionalismu zapadnout do velmi rozmanitých socio-politických situací a přijmout nové funkce nás však nemustí vést k opuštění názoru, že nemustí být trvalý. Před rokem 1914 předpokládali badatelé z řad nenacionalistů, že nacionalismus nakonec zmizí a bude absorbován či nahrazen mezinárodními formami vlády, ideologie i kultury a jazyka, odrážejícími stále globálnější charakter ekonomiky, vědy, technologie a komunikace. Takové názory byly příliš zjednodušené a jako krátkodobá předpověď byly stejně mylné tehdy jako nyní. Nacionalismus je navzdory stále četnějším dokladům globalizace na vzestupu a v důsledku nerovnoměrnosti historické

změny bude nejspíše dále narůstat a především se znásobovat. Oproti tomu jako dlouhodobá předpověď nemusí být názor, že nacionalismus bude zanikat, o nic nerealističtější než jiné předpovědi z poloviny 19. století (například že zmizí rolnictvo), které vypadaly dost nevěrohodně ještě o století později, dnes však zdaleka nevěrohodné nejsou. Z takové předpovědi neplyne, že zmizí rozdíly, jichž nacionalismus využívá k vymezení „národů“, že se skupiny přestanou z takového hlediska sebediferenciovat nebo že jejich vztahy s lidmi zvenčí budou idylické. Plyne z ní pouze to, že sociální, ekonomické a politické implikace existence takových skupin se přemění do té míry, že už na ně nebude možno pojmy jako „národ“ a „nacionalismus“, jak jim rozumíme dnes, seriózně uplatnit.¹⁶ Ale protože to není vyhlídka politicky předvídatelné budoucnosti a rozhodně ne budoucnosti, k níž by se daly připojit nějaké časové souřadnice, sotva má smysl sledovat tento směr analýzy. Smysl nicméně může mít uzavřít tyto úvahy konstatováním toho, co je zřejmé, totiž že nacionalismus je historický jev, produkt poměrně nedávné minulosti, sám podléhající změně a s mizivou pravděpodobností, že bude trvat neomezeně.

Přeložila Jana Ogrocká

¹⁶ Tak je tomu už nyní s velmi širokými kategoriemi shrnujícími barvu pleti (rasu), kulturu a historii, jako je panafrikanismus, panslavismus a panlatinoamerikanismus, které jsou dostatečně reálné, nemají ale politické implikace tradičních nacionalismů. Pokusy jich využít jako báze formování států byly až doposud bez výjimek neúspěšné.

Gale Stokes

Poznávání a funkce nacionalismu*

Je velmi dobře známo, že nacionalismus je výrazným a všudypřítomným rysem moderní evropské politiky. Proč tomu tak je, však přesně nevíme.

Historikové, kteří se snaží nacionalismus vysvětlit, jdou zpravidla ve stopách Kohna a Hayese. Oba se jakožto historikové domnívali, že historický popis komplexní řady událostí, která vedla k nacionalismu, je totožný s jeho vysvětlením. Oba si zároveň uvědomovali, že nacionalismus má velký psychologický dopad. „Národnosti jsou produktem historického vývoje společnosti“, napsal Kohn, ale „nacionalismus je především stavem myslí“... „skupinovým vědomím... psychologickým a sociologickým faktem“. Psychologická či sociologická vysvětlení nacionalismu jsou podle Kohna nicméně „nedostatečná“.¹ V tom se nemýlí, protože psychologické a sociologické teorie musí být zasazeny v historickém kontextu. Kohna však jeho historizující pojetí vysvětlení vedlo za toto nepopíratelné zjištění k neudržitelnému názoru, že porozumění psychologickým mechanismům působícím v člověku není pro pochopení nacionalismu nezbytné. Jeho práce a práce řady historiků, kteří ho následovali, se tedy o psychologickou teorii opírají – pokud vůbec – jen velmi málo.

Také Hayes uznával, že nacionalismus je stav myslí či, jak by nejspíše řekl, kulturní fenomén. „Na moderním nacionalismu musí být něco

* Přeloženo z anglického originálu „Cognition and the Function of Nationalism“ v *Journal of Interdisciplinary History*, IV, 1974, s. 525–542. Copyright © 1974 by the Massachusetts Institute of Technology and the editors of *The Journal of Interdisciplinary History*. Vydáno se svolením MIT Press Journals.

Dřívější verze této stati nazvaná „Communication, Cognition, and Nationalism“ byla přednesena v březnu 1972 na pátém výročním setkání American Association for the Advancement of Slavic Studies.

¹ Hans Kohn, *The Idea of Nationalism*, New York, 1944, s. 10, 13.